

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

TOPRAĞIN DİJİTALLEŞMESİ VE DİJİTAL ÖLÜMSÜZLÜK

DIGITALIZATION OF THE SOIL AND DIGITAL IMMORTALITY

Ayşegül DEDE

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / Sosyoloji Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-6160-448X, e-mail: ayseguldede@ohu.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 02 Ocak 2024 / 02 January 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Ocak 2024 / 27 January 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Bahar 2024 / Spring 2024

Cilt / Volume: 19, **Sayı / Issue:** 1

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Toprağın kişiyi hem hayata bağlaması hem de hayatı sona erdiğinde kişinin gideceği yer olması toprak kavramının sosyolojik bir ekseninde ele alınmasını beraberinde getirmektedir. Toprak aynı zamanda mesken, mahalle, şehir ve devlet sınırlarında önemli bir simgedir. Bazı bölgelerde toprak sahibi olmak belirli bir güç ekseninde ele alındığında toprağın siyasi, ekonomik, kültürel, dini ve sosyolojik imgelerle bütünleşen yegane kavram olduğu ifade edilebilir. Toplumdaki fertler toprak ile ilişkisi ekseninde toplumsal yaşama katılmakta ve bu ilişkiyi toprak ile kurduğu bağa göre devam ettirmektedir. Dijitalleşme ile birlikte her olgunun dijital mecrada önemli bir karşılığının olduğu dikkate alındığında toprak kavramı da bu durumdan etkilenmiştir. Zira dijital platformlarda toprak kavramının değişime uğraması sonucunda dijitalleşme ve toprak arasında farklı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu durum ölüm olgusunun da değişmesini beraberinde getirmiştir. Ölüm, kişinin bedeninin yok olması ve bedeninin toprağa gömülmesi ile toplumsal yaşamda kendisini göstermektedir. Ancak dijital ölümsüzlük kişinin bedeninin toprağa gömülmesi eksenindeki bir ölüm yaklaşımını dışlayarak kişinin dijital platformdaki varlığını vurgulamaktadır. Bu nedenle dijital ölümsüzlük, toprak ve ölüm arasındaki anlamlı ilişkiyi dönüştürerek kendisini topraksız bir yaşam çerçevesinde konumlandırmaya çalışmaktadır. Nitekim dijital ölümsüzlük çalışmalarında kişinin bedensel ölümünün gerçekleşmesi durumunda kişi dijital platformda yaşamına devam edebilmektedir. Bu çalışmada dijital ölümsüzlük, toprak ve dijitalleşme arasındaki ilişki ekseninde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada dijital ölümsüzlük çalışmaları ile birlikte topluma topraksız bir yaşam entegre edilmek istenildiği ve bu yaklaşımın toplumsal yaşamda olumsuz sonuçlar doğurabileceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toprak, Dijitalleşme, Ölüm, Dijital Ölümsüzlük, Yaşlanma Karşıtı.

Abstract

The fact that land connects a person to life and that the place a person will go to when life ends is that the concept of land should have discussed on a sociological axis. Land is also an important symbol in residential, neighborhood, city, and state boundaries. In some regions, when owning land is considered within a certain power axis, it can be stated that land is the only concept that integrates with political, economic, cultural, religious and sociological images. Individuals in society participate in social life on the axis of their relationship with the land on the axis of their relationship according to the bond they with the land. With digitalization, a person's relationship with the land in social life has also changed. Death manifests itself social life with the disappearance of a person's body and the burial of the body in the ground. However, digital immortality excludes a death approach based on burying one's body in the ground and emphasizes the continuation of one's physical existence in the virtual environment. For this reason, digital immortality tries to position itself within the framework of a landless life by cutting of the meaningful relationship between soil and death. As a matter of fact, in digital immortality studies, in case of physical death of a person, the person can continue person's life on digital platforms. In this study, the relationship between digitalization and land has been tried to be analyzed in term of the concept of digital immortality. In this study, it is emphasized that society is intended to be integrated into a landless life with digital immortality studies and that this approach may have negative consequences in social life.

Keywords: Soil, Digitalization, Immortality, Digital Immortality, Anti-Aging.

Giriş

Toprak, çiçek ve böcek gibi insan dışındaki her türlü canlıyı beslemekte, barındırmakta ve onlara yaşam alanı sunmaktadır. Bu nedenle toprak imgesi, ilk insanlardan başlamak üzere pek çok toplumda önem verilen, saygı duyulan hatta kutsal kabul edilen bir öge olmuştur.¹ Halk inancında toprağın kutsal olarak kabul edilmesi halkın toprak ile farklı bir ilişki kurmasını beraberinde getirmiştir. Anadolu’da halk hekimliğinde toprak yeme, yalama, yutma, yıkanma, su ile karıştırma, basma veya yatma şekillerinde çeşitli tedavi yöntem ve tekniklerinde kullanılmaktadır.² Dolayısıyla insanın dünyaya geldiğinde andan itibaren yiyecek, giyecek, barınma ve her türlü ihtiyacını topraktan karşılaması toprağa bir değer atfetmesini beraberinde getirmiştir.

Toprak birçok disiplinde ele alınmakla birlikte tasavvufi edebiyat ve din alanlarında da önemli bir kavramdır. İslam inancına göre ilk insan Hz. Adem topraktan yaratılmıştır. TURAB kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de bir çok yerde geçer, dünya toprağı manasındadır ve Adem’in dünyadaki yaratılışında TURAB geçer.³ Ali İmran Süresi 59. ayette “Allah nezdinde İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona “ol” dedi ve oluverdi.” denilmektedir. Mümin Süresi 67. ayetinde “sizi topraktan, sonra meniden, sonra alakadan (aşılınmış yumurtadan) yaratan” açıklandığı gibi Hz. Adem’in ana maddesi topraktır.⁴ Tasavvufi düşüncede ise sufi toprak olarak ele alınır. Toprağa her türlü her türlü zararlı atık atılmasına rağmen topraktan çiçek ve gül bitmekte, toprak insanlara hayatlarını devam ettirmesi için her türlü gıdayı vermektedir.⁵ Dolayısıyla toprak her disiplin açısından toplumsal yaşamda analiz edilmesi gereken olguların başında geldiği ifade edilebilir.

Toplumsal yaşamda toprak insanın dünya ile kurduğu ilişkide önemli bir olgudur. İnsan toprak ile bağ kurduğu ölçüde kendisini, toplumu ve dünyayı daha iyi algılamaktadır. Böylece insan yaşamında toprağa değer veren bir yaklaşıma sahip olmaktadır. Toprakta yetişen her türlü canlıya yaşama hakkı tanımak, yerleşim yeri noktasında bölgenin ağaçlarının yerinde kalmasını sağlamak, ormanda ateş konusunda titiz davranmak, toprağa saygı

- 1 Mehmet Bars-Emin Irmak, *Tasavvuf ve Halk İnancı Işığında Tasavvuf Yunus Emrede Toprak İmgesi ve Halk İnancı Işığında Yunus*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9/18 (2022): 1203.
- 2 Recep Tek, *Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 3/39 (2018): 192.
- 3 Olgun Aydoğru, *Büyük Sırlar*, (İstanbul: Sira Yayınları, 2021), 208.
- 4 DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Al İmran Sûresi Tefsiri*. Erişim 17 Eylül 2023.
- 5 Mehmet Bars-Emin Irmak, *Tasavvuf ve Halk İnancı Işığında Tasavvuf Yunus Emrede Toprak İmgesi ve Halk İnancı Işığında Yunus*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9/18 (2022): 1204.

çerçevesinde çöp konusuna dikkat etmek ve toprağın canlı bir varlık olması hasebiyle canlıya gösterdiği her hassasiyetini toprağa da göstermek gibi birçok başlıkta insanın toprak ile ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkiden kaçındığı ölçüde kişi öldüğü zaman toprak ile kişinin arasında farklı bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Zira insanın yaşarken kuramadığı toprak ile arasındaki ilişki öldüğü zaman zorunlu bir şekilde ortaya çıkmakta ve ebedi bir hüviyet kazanmaktadır. Bu nedenle insan ve toprak arasındaki ilişki yaşamın genel döngüsü çerçevesinde ve ölüm kavramı ekseninde zorunlu bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Ölüm kavramı hayat kavramıyla birlikte var olmakta ve kendisini hayat kavramının varlığı veya yokluğu üzerinden tanımlamaktadır. Ölümsüzlük kavramı ise kendisini sonsuzluk kavramıyla birlikte inşa etmektedir. Zira ölümsüzlük canlı varlığın ölmemesi durumu olarak ele alındığından bu durum maddi dünya aleminde mümkün değildir. Manevi alemde ise insan bedeninin olmadığı ama isminin dünyada bilinerek toplumsal kabul gördüğü bir durumda ise bedeninin varlığı söz konusu değildir. Bu ikilem insanların ölümsüzlük arayışlarını değiştirerek dönüştürmüştür. Bu ikilemin anlaşılmasında öncelikle ölümsüzlük kavramın temel niteliği, bu nitelik örüntüsü dahilinde kavramın toplumsal yaşamda karşılığı ve bu karşılığın toplumsal pratiklerle anlamlandırılması önemlidir.

İnsanın yaşamaya olan tutkusu ve bağlılığı aynı zamanda yaşam alanı üzerinde kurmak istediği hakimiyet insanı ölümsüzlük arayışına itmiştir. Bu çerçevede farklı zamanlarda ölümsüzlük ile ilgili arayışlar başlamıştır. Yaşlanmayı geciktirme ve daha uzun yaşama gibi başlıklarda ölümsüzlük arayışları toplumsal yaşamda yerini almıştır. Aslında tüm bu arayışlar insanın topraktan kaçışını simgelemektedir. Dolayısıyla ölümsüzlük çalışmaları insanın toprak ile buluşmayı istememesi veya ertelemesi ekseninde anlam kazanmaktadır.

Toplumsal yaşamda ölümsüzlük arayışı Gılgamış Destanı'nda ortaya çıkmıştır. Sümerlerin efsanevi kahramanı Gılgamış'ın büyük uğraş sonucu elde ettiği ve sonra yılanı kaptırdığı "yaşam otu" ölümsüzlük arayışının sembolik ilk halkasıdır.⁶ Eski çağlardan günümüze çeşitli destan, hikaye, masal ve bilimsel çalışmalar ile kişinin ölüme çare bulma isteği her dönem devam etmiştir. Zira toplumsal yaşamda genellikle ölüm bir problem olarak algılanmaktadır. Bu problem algısı ölümlü mücadeleyle, ölümlü aşmayı ve ölüme meydan okuma pratiklerini beraberinde getirmektedir. Ancak ölüm tüm hakikatiyle toplumsal yaşamda yer almakta ve her gün insanlara kendisini

6 Yusuf Kılıç-Elvan Eser, Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4 / 13 (2017): 122.

göstermektedir. Bu kendini gösterme toplumda yas kültürü, cenaze evi olgusu ve mezarlık ziyaretleri gibi birçok gelenek ile sarmalanarak toplumsal yaşamda ölüm varlığını bizzat kendisi inşa etmektedir. İnsan ve ölüm arasındaki bu ilişki dijitalleşme ile birlikte farklı bir boyuta taşınmıştır.

Dijitalleşmeyle birlikte ölümsüzlük çalışmaları ve bu kavramın toplumsal bir algı olarak gündelik pratiklerde yer edinmesinde farklı bir döneme girildiği ifade edilebilir. Sanal olarak kendisini yapılandıran dijital platformlar insanın zaman, mekan ve somut bir bedenden öte var olmasına imkan tanımakta ve insana topraksız bir yaşam vaat etmektedir. Zira gündelik yaşamdaki somut bir bedende gerçekleştirilen tüm faaliyetler dijital platformlarda gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle dijital platform insanın maddi olarak yok olma veya yaşlanma korkularını giderebileceği ve toplumsal yaşamda istediği kimlikle yer alabileceği bir mecradır. Bu mecralar temelde insanın gerçek hayat ile yani toprak ile ilişkisini kestiği anda işlevsel olmaktadır.

İnsan toprak ile bağ kurduğu ve toplumsal yaşamda yer aldığı ölçüde gerçek kimliği, yaşı ve bedeni ile dünyada yer almaktadır. Dijital platformlarda ise insan dijital kimliği ile topraktan uzak bir şekilde kendisine farklı bir yaşam alanı kurmaktadır. Gerçek yaşamda toprak ile ilişkisi sonucunda bedensel bir yok oluş söz konusu iken, dijital platformlarda farklı uygulamalar ile kişi ölümsüzlük kazanabilmektedir. Kişinin bedensel ölümünün gerçekleşmesi durumunda kişi dijital olarak sanal platformlarda varlığını devam ettirmektedir. Tüm bu değişimlerin odak noktasının toprak olması hasebiyle dijital ölümsüzlük kavramında toprak olgusunun merkezi bir önemi bulunmaktadır. Bu çalışmada dijital ölümsüzlük kavramı dijitalleşme ve toprak arasındaki ilişki çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Zira dijital ölümsüzlük çalışmaları insanın toprak ile ilişkisindeki değişim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu noktada çalışmada dijital ölümsüzlük yaklaşımının topraksız bir yaşamın sonucunda ortaya çıktığı ve bu yaklaşımda maddi bedenin ölümünün toplumsal yaşamda işlevsiz kılındığı vurgulanacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Ölümsüzlük Kavramı ve Toplumsal Yaşam

İnsanın hayata başladığı ilk andan itibaren ölüm kendisini inşa ederek kişinin toplumsal yaşamının merkezinde yer almaya başlamaktadır. Ölüm bir canlıda hayâtî fonksiyonların tam ve kesin bir şekilde sona ermesi durumu, mevt, irtihal, vefat anlamına gelmektedir.⁷ Ölüm belirsizlik kavramıyla anlam kazanmaktadır. Zira ölümün ne zaman, nasıl, ne şekilde ve hangi mekanda geleceği hususu tüm müphemlikleri içine almaktadır. İslam inancına

7 Lugatim, *Ölüm*. Erişim 15 Temmuz 2023.

göre ölüm kurtuluşa ermek ile birlikte ebedi hayata başlangıcın ilk adımını oluşturmaktadır. Rum Sûresi 19. ayetinde “O ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkarıyor ve yeryüzünü ölümünün ardından canlandırıyor. İşte siz de böyle (diriltilip) çıkarılacaksınız” denilmektedir.⁸ Bir yok oluş yerine yeni bir hayata başlangıç noktası ekseninde İslam inancının ölümsüzlük çalışmalarının çıkış noktasını kapattığı ifade edilebilir. Zira insanın ebedi ölümsüzlüğe ölecek ulaşması söz konusu ise ölümsüzlük çalışmalarına girişmenin İslam inancı açısından bir önemi bulunmamaktadır. Batı kültürlerinde ise ölümden sonra hayatın olmaması inancı doğrultusunda ölümsüzlük çalışmaları anlam kazanmaktadır. Bu noktada ölümsüzlük çalışmalarının ilk ayağını modernleşme oluşturmaktadır.

Modern toplumda geleneksel toplumda hayatın doğal pratikleri içinde yer alan konular modern bir bakış açısı ile topluma sunulmaktadır. Kavramların sistematik bir şekilde farklılaşarak modern toplumun tanımına girmesi sonucunda modernleşme toplumdan bu yeni tanım ekseninde yaşamasını ve gündelik pratiklerini bu yeni tanıma göre inşa etmesini istemektedir. Ölüm kavramının da bu tanımlamaların başında geldiği ifade edilebilir. Modern toplumda ölüme yaklaşımın en belirgin yönü onu kurumsallaştırarak hastanelerde olması beklenen bir sonuca dönüştürmesi olmuştur.⁹ Normal yaşamda hayatın akışı içinde kabul edilmesi gereken bir olgu yerine bilimsel bir çerçevede ölümün anlamlandırılması hastane ile ortaya çıkmaktadır.

Modern dönemden önce ölüm döşeğindeki kişiyi yakınları ziyaret etmektedir. Ölüm hayatın doğal bir akışı bir hakikat olarak toplumun tüm üyelerine kendisini göstermektedir. Ancak modern zamanlar ile birlikte evde ölümün gerçekleşmesi halinde kişi hemen hastaneye kaldırılmaktadır. Hastane tıbbi bir çerçevede ölen kişinin ölüm saatini ve ölüm nedenini açıkladıktan sonra ölüm toplumsal yaşamda kabul edilmektedir. Ancak ölümün belirsizliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kişi hastaneye kaldırılmadan ölüm ile yüzleşmektedir. Bu durum tıbbi nedenlerin ötesinde ve hayatın akışı içinde doğal olarak varlığın son bulmasına tekabül etmektedir. Bu nedenle ölümün belirsizliği ile modern zihniyet başa çıkamayacağı için bu belirsizlik yerine farklı bir kulvara geçerek ölümsüzlük üzerinden ölüm ile hesaplaşmak istemektedir. Bu noktada modern çerçevede ölüm mücadele edilebilen, önlenilebilen, meydan okunabilen, gecikmesi için çalışmalar yapılabilen ve planlanabilen bir olgudur. Postmodernite döneminde ise ölümün gerçekliğinin duyumsandığı ve kutsandığı hakikat, ölümsüzlük hayali ile yer değiştirmiştir.¹⁰

8 DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Rum Sûresi Tefsiri*. Erişim 15 Temmuz 2023.

9 Adem Sağır, *Ölüm Sosyolojisi* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2017), 12.

10 Mustafa Atak-Zehra Atak, *Modernite ve Postmodernitede Değişen Ölüm Algısı*, İbn Haldun Çalışmaları Dergisi 7/2 (2022): 125.

Ölümsüzlük de bu kavramsal çerçeveden beslenerek kendisini inşa etmiştir. Bu noktada ölümsüzlük yaklaşımlarının analiz edilmesi gerekmektedir.

Ölümsüzlüğe ilişkin yaklaşımlar üç kısımda kategorize edilebilir: Ruhun ölümsüzlüğü, kişinin hizmetleri ile dünyadaki manevi ölümsüzlüğü ve maddi bedeninin ölümsüzlüğüdür. Ruh birçok disiplin tarafından farklı şekilde tanımlanmaktadır. En genel tanımıyla ruh insan ve hayvanda vücûdu canlı kılan, bilen, duyan ve idrak eden hayat gücü, hayat cevheri, can anlamına gelmektedir.¹¹ Felsefede insanın eylemlerini anlamlandırmada, maddi ve manevi dünya arasındaki ayrımı açıklamada ve öldükten sonra insanın varlığına ilişkin çeşitli tartışmalar ruh kavramı üzerinden yapılmıştır. Aristoteles'e göre ruhun bitkisel, duyuşsal ve akli ruh olmak üç farklı işlevi söz konusudur.¹² İnsanın beslenme ve üreme etkinliklerini belirlemede bitkisel ruh etkili iken, dış dünyayı duyuşsal yoluyla algılamada duyuşsal ruh devreye girmektedir. Sadece insanlarda bulunan ruhun en üst düzeyini temsil eden ruh akli ruhtur. Aristoteles'e göre ruh ve beden birbirlerinden ayrı var olamazlar. Platon'a göre ise ruh ölümsüz ve ebedidir.¹³ Platon'a göre ölümlerle birlikte ruh bedenden ayrılmakta ve ruh kendi kendine var olmaya devam etmektedir. Bu yaklaşımda beden geçici ruhun ise kalıcı olması noktasında ruhun bedene göre bir üstünlüğü söz konusudur.

İslam dinine göre ruh bedenden ayrı ve bakidir. Ruh yaratıldığı için başlangıcı olmakla birlikte ölüm ile bedenden ayrılrsa da varlığını sürdürmektedir.¹⁴ Ruh Allah'ın ilim ve kudretiyle yaratıldığı için ancak onun izni ve yardımıyla ebedi kalacak özelliğe sahiptir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, ruh ve beden arasında bir ayrım yapmakta ve ruhun ebediliğini vurgulamaktadır. Zira şişman beden zayıflayarak bedende fiziksel anlamda bir değişim yaşanırken ruh hep aynı kalmaktadır. Ölüm anında bedenden ayrılan ruh, mezarda ve mahşer gününde onunla birleşmekte veya cehennemde acılar veya cennette nimetler ve lezzetler içinde onunla ebedi yaşamaktadır.¹⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre beden değiştiği halde ruhun aynı kalmasının sebebi ruhun yüksek alemde gelmesidir. Bedenin ölümü ile birlikte ruh aslına uygun olarak yüksek aleme dönmektedir. Bu nedenle ruh hem ölümsüzdür hem de yüksek bir mertebeye sahiptir.

Ölümsüzlüğe ilişkin yaklaşımlardan ikincisi kişinin hizmetleriyle dünyadaki manevi ölümsüzlüğüdür. Bu ölümsüzlük genellikle her toplumda kabul

11 Lugatim, *Ölüm*. Erişim 15 Temmuz 2023.

12 Zeynep Berke, *Ruh ve Ölümsüzlük* (Ankara, İksad Yayınları, 2022), 151.

13 Zeynep Berke, *Ruh ve Ölümsüzlük* (Ankara, İksad Yayınları, 2022), 155.

14 Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 114-115.

15 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname* (İstanbul, Bahar Yayınları, 2021), 67.

gören bir yaklaşımdır. Toplumlar kendilerinden önce topluma hizmet eden ve eser üreten kişilerin isimlerini anmakta, onların isimlerini cadde-sokak veya mahallelerine vermekte ve onları özel tören ile yad etmektedir. 15 Temmuz'da Özel Kuvvetler Komutanlığında darbeci generali vurduktan sonra şehit edilen Piyade Astsubay Kıdemli Başçavuş Ömer Halisdemir başta üniversite olmak üzere birçok ilde cadde ve sokak isimleri ile yaşatılmaktadır. Zira 2016 yılında Niğde Üniversitesi'ne Ömer Halisdemir'in ismi verilerek üniversite "Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi" adını almıştır.¹⁶ Ayrıca Ömer Halisdemir İslam dini açısından şehitlik makamındadır. Şehitlerin ölümlerini cesetleri toprağa girmekle ve diğer mümin ruhları gibi diri olmakla birlikte şehit oldukları andan itibaren cennet nimetleriyle rızıklandırıldıkları için üstün özelliğe sahiptirler.¹⁷ Burada şehitlere özel bir durum söz konusudur. Taberi'ye göre bütün insanların Berzah hayatında ruhları diri olmakla birlikte diğer insanlar cennet nimetlerinden dirildikten sonra faydalanacak iken şehitlerin Berzah aleminde yararlanması söz konusudur.¹⁸ Bakara Sûresi "Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz" 154. ayetinde şehitlerin insanların idrak ettiği şekilde ölü olmadıkları açıklanmaktadır.¹⁹ Dolayısıyla İslam dini açısından beden ve ruhun toprak ile ilişkisi şehitlik çerçevesinde kesildiği zaman kişinin daha üstün bir ölümsüzlüğe ulaşması söz konusudur.

Ölümsüzlük başlığında ele alınan her iki yaklaşım maddi beden ölümüne odaklanmamakta ve bu durumu bir problem olarak ele almamaktadır. Ruhun ölümsüzlüğü söz konusu ise maddi beden ölümüne ikinci plandadır. Zira ruhun ölümsüzlüğü bir üst noktada maddi beden ölümü varlığını aşmaktadır. Ayrıca kişilerin isimleri ile toplumda yaşamaya devam ederek var olması yaklaşımı da maddi beden varlığını ve bu bedenin toplumsal yaşamda var olmasını geçersiz kılmaktadır. Ancak ölümsüzlüğe ilişkin üçüncü yaklaşım diğer iki yaklaşımdan radikal bir biçimde ayrılmaktadır.

Ölümsüzlüğe ilişkin yaklaşımlardan üçüncüsü maddi beden ölümüne bağlıdır. Bu yaklaşımda maddi beden ölümünü yok etmek veya ertelemek için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu durum kişinin toprak ile bağını kesmesi sonucunda şekillenmektedir. Zira kişi öldüğü zaman toprağa gömülmekte ve bu durum maddi olarak kişinin toplumsal yaşamda yok oluşunu simgelemektedir. Ancak dijital ölümsüzlük toprak olgusundaki bu son oluş hakikatini perdelemek için kişinin dijital platformlardaki varlığına

16 Niğde Üniversitesi, *Niğde Üniversitesine Ömer Halisdemir Üniversitesi Adı Verildi*. Erişim 27 Eylül 2023.

17 Hasan Kurt, *İslam İnançına Göre Şehitlik*. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/13 (2012): 197.

18 Mehmet Geçit, *Kur'anda Şehitlik*, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/9: (2017): 126.

19 DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Bakara Sûresi Tefsiri*. Erişim 17 Eylül 2023.

vurgu yapmakta ve toprak olgusunu bilinçli bir şekilde dışlamaktadır. Bu noktada dijital ölümsüzlük maddi beden ölümüne karşı olarak kendisini konumlandırarak ölümün aşılmasını hedeflemektedir. Zira dijital ölümsüzlük tüm dinleri ve toplumsal kabulleri dışlamaktadır. Aynı zamanda dijital ölümsüzlük tüm dinleri ve toplumsal kabulleri kendi potasında eriterek dijital çağa özel ölümsüzlük projesi ile tüm toplumları dijitalleşme kavramıyla aynı noktada birleştirmek istemektedir.

Dijital ölümsüzlük kavramı dijitalleşme üzerinden kendisini şekillendirmektedir. Bu şekillendirmenin alt ayağını sağlık ve yaşlanma konularındaki bilimsel ve teknolojik araştırmalar oluşturmaktadır. Öncelikle Neurohacking teknolojisi kişinin kendisini daha iyi hissetmesi, stresle mücadele etmesi ve zihinsel keskinliği korumak için nörobilim ve biyokimyadan yararlanmaktadır.²⁰ Biohacking yöntemi de insan vücudundaki yetenekleri ve kabiliyetleri, dışarıdan alınan siberetik cihazlar ile entegre edilip değiştirildiği yöntem olarak adlandırılmaktadır.²¹ Bu çalışmaların temel amacı kişinin rahatsızlık duyduğu insani unsurlardan arındırılarak insanın bir üst seviyede var oluşunu simgeleyen bir prototipini oluşturmaktır. Dolayısıyla insanın daha sağlıklı ve daha konforlu bir yaşama ulaşması amacıyla gerçekleştirilen tüm araştırmalar bir üst noktada dijital ölümsüzlük ile ilişkilidir. Bu noktada tüm bu çalışmalarda merkezi kavramın yaşlanma karşıtlığı olduğu ifade edilebilir.

1.2. Yaşlanma Karşıtlığı ve Dijital Ölümsüzlük Arasındaki İlişki

Ölümsüzlük çalışmaları biyolojik olarak başarıya ulaşmadığı için ölümsüzlük hedefine ulaşma noktasında insan ömrünü uzatma ve yaşlılığı geciktirme hususlarına odaklanılmıştır. Yaşlanma ile ilgili olarak Geriatri ve Gerontoloji olmak üzere iki temel bilim söz konusudur. Geriatri yaşlıların tıbbi yönden bakım ve sorunlarına odaklanırken, Gerontoloji yaşlanmayı biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak bütüncül şekilde incelemektedir.²² Ancak bu yaklaşımlar içinde ölümün doğal hayat akışında kabul edilmemesini vurgulayan ve yaşlanma karşıtlığına odaklanan farklı bakış açıları söz konusudur.

Yaşlanma karşıtlığı temelde yaşlanmayı önlemeyi, geciktirmeyi veya tersine çevirmeyi ifade etmektedir. Yaşlanma karşıtlığı yaşlılığın doğal bir süreç olarak ele alınmasına karşı çıkmakta, bilim ve teknolojiye gelişmeler ile yaşlılıkta ortaya çıkan her sorunun bertaraf edileceğini savunmaktadır. Toplumsal yaşamda yaşlanma karşıtlığı daha genç gözükme amacıyla yapılan estetik ameliyatları ve kozmetik sektörü ile kendisine alan açmaktadır. Bu iki yapının toplumsal yaşamda önemli bir karşılık bulmasının temel nedeni

20 Datingranking, *Neurohacking Kolektif Ürünleri ve Sağlık Bilinci*. Erişim 27 Kasım 2023.

21 Pchocası, *Biohacking İle Bilim Kurgu Gerçeğe Dönüşüyor*. Erişim 3 Aralık 2023.

22 Gamze Gürler, *Estetik Cerrahi Müdahale Görmüş Bireyler Üzerine Bir Alan Araştırması, Sosyoloji Dergisi* 5/ 38 (2018): 165

toplumda genç olmanın ve genç gözükmenin önemli bir değer olarak yer almasından kaynaklanmaktadır. Çekici, güzel veya genç görünme hedefinin arka planında daima toplum tarafından kabul görme dürtüsü bulunmaktadır.²³ Yaşlılık istenmeyen bir olgu olmasından dolayı kişiler olduğundan daha genç görünmeyi istemekte ve yaşlı kişilere estetik operasyonları bir yaşam tarzı olarak sunulmaktadır. Yaşlanma karşıtı ürünler ile de kişilere yaşlanmayı kabul etmemeleri ve bu doğal sürece karşı gelerek yaşlanma ile mücadele etmeleri gerektiği telkin edilmektedir. Nitekim yapılan araştırmaya göre reklamlarda kullanılan dilin reklamı yapılan yaşlanma karşıtı ürünlerden daha çok yaşlanma karşıtı bir dil kullanıldığı sonucuna varılmıştır.²⁴

Yaşlanma karşıtlığı kapsamında ele alınabilecek bir başka olgu organ nakilleridir. İnsanlar daha genç ve daha uzun yaşamak için organ nakline başvurmaktadır. Bazı insanlar ise ölümsüzlüğe ulaşmak için organ nakline başvurmaktadır. Nitekim altı kalp nakli, üç böbrek ve iki ciğer nakli olan David Rockefeller ölümsüzlük adına birçok operasyondan geçmiştir.²⁵ Rockefeller tüm bu operasyonlara rağmen 100 yaşında ölmüş ve ölüm karşısında bir insanda bulunabilecek tüm maddi imkanların olduğu bir aşamada ölüme mağlup olmuştur. Yaşlanma karşıtlığı kapsamında ele alınabilecek bir başka olgu Genom teknolojisidir.

Genom alanındaki çalışmalar nadir hastalıklar ve kanser türlerinin tedavisinde kullanılmaktadır. Burada ortaya çıkan yenilik kişinin gen haritasının çıkartılması ve kişiye özel sağlık ve tedavi yöntemlerinin sunulmasıdır. Genom teknolojilerinde yaşam süresinin uzatılması için yaşlılık geni ve klonlama çalışmaları devam etmektedir. Ancak laboratuvar ortamında organ oluşturmanın ve geliştirmenin bazı temel zorlukları bulunmaktadır. Ayrıca bu konu insani ve ahlaki noktada tartışılmaktadır. Dolayısıyla klonlama ile istenilen genetik yapıda yeni bireylerin oluşturularak organlarından faydalanılması kabul edilebilir bir yaklaşım değildir.²⁶ Yaşlanma karşıtlığı başlığında ele alınabilecek bir başka olgu Nanoteknoloji'dir.

Nanoteknoloji, nano uygulamanın her aşamasında atomik ölçeklerde çalışmak, atomlara hakim olmak ve akıl yürütme sonucunda bir sonuca ulaşmak için geliştirilen bilim ve mühendislik alanı olarak tanımlanabilir.²⁷ Getirdiği çö-

23 Gamze Gürler, Estetik Cerrahi Müdahale Görmüş Bireyler Üzerine Bir Alan Araştırması, *Sosyoloji Dergisi* 5/ 38 (2018): 167.

24 İkuku Murakami-Özgen Yılmaz, Yaşlanma Karşıtı Yüz Kremi Reklamlarına Örnek Bir Araştırma, *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3 /1 (2021): 12.

25 NTV, ABD'li Milyarder David Rockefeller Hayatını Kaybetti. Erişim 1 Aralık 2023.

26 Ali Özalp. *Etik Açısından Genom Projesi*. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2007), 127.

27 Zülfü Tüylek Nanoteknoloji Uygulamalarında Hayatımıza Yansımalar, *Eurasian Journal of Biological and Chemical Sciences* 4/2: (2021): 73.

zümleler ile birlikte Nanoteknoloji dijital çağa uygun bir şekilde çevreyi merkeze alan çalışmaları bulunmaktadır. Nanoteknoloji, çevreye zararı olan materyalleri faydalı hale dönüştürerek, sağlık açısından önemli ve heyecan verici bir potansiyel vaat etmektedir.²⁸ Bu nedenle Nanoteknoloji toplumsal yaşamda daha fazla etkili olan bir olguya dönüşmektedir. Hastalığın teşhisi, ilaç tedavisi veya vücutta hareket edebilen Nano robotlar ile sağlık alanında yeni teşhis ve tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Ayrıca güneş kremleri başta olmak üzere Nanorobot içeren akıllı kremler de yaşlanma karşıtı olarak işlev görmektedir.

Yaşlanma karşıtlığında ele alınan tüm bu yaklaşımlarda sağlık, teknoloji ve toplum yararı kavramları merkeze alınmaktadır. Bu yaklaşımlarda daha uzun yaşamak, hastalıkları önlemek, kanseri tedavi etmek ve nörolojik problem yaşayan insanları topluma dahil etmek gibi gerekçeler ile teknolojinin yükseltilmesi söz konusudur. Ayrıca bu yaklaşımlarda yaşlanma karşıtı kavramı ile yaşlanmanın kabul edilmemesi ve yaşlanma ile mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durum bir üst noktada toplumu dijital ölümsüzlüğe yaklaştırmaktadır.

2. Toprak, Dijitalleşme ve Dijital Ölümsüzlük

İnsanlık tarihi ilk olarak toprak sahipliği ekseninde yöneten ve yönetilenin olduğu bir sistem ile şekillenmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler sonucunda toprak merkezi önemini kaybetmiştir. Makinelerin üretim ilişkilerine eklenmesi ve giderek insanın yerini almasıyla birlikte toprak asıl değer olmaktan çıkmış, makineler asıl değer olmaya başlamıştır.²⁹ Makineleşme sonucunda kırsal yaşamdan kentsel yaşama geçiş aşlında toplumsal yaşamdaki birçok alanda değişimi de beraberinde getirmiştir. Toprak sahibi olan ve toprak sahibi olmayan arasında ortaya çıkan ikili ayrım sanayi devrimi ile birlikte burjuva ve proletarya ayrımına evrilmiştir. Dolayısıyla insan ilişkilerinde merkezi bir öneme sahip olan toprak, yerini sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan yeni olgulara bırakmıştır. Dijital çağda ise bu ikili ayrımın teknolojiye sahip olanlar ve teknolojiye sahip olmayanlar arasındaki bir ayrıma dönüştüğü ifade edilebilir. Bu değişimin merkezinde dijitalleşme yer almaktadır.

Dijitalleşme, bireysel analog bilgi akışlarının dijital bitlere dönüştürülmesinin maddi süreci olarak tanımlanmaktadır.³⁰ Kavram toplumsal yaşamdaki somut unsurların dijital platformdaki karşılığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede bilgi ve belgelerin dijitalleşerek internet ortamında yayılması

28 Ayşe Demirkan: Nanoteknolojinin İnsan Sağlığına Faydalı ve Zararlı Yönleri, *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 9/2 (2019): 139.

29 Nazife Güngör, *Dijital Çağın İnsanı*, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 6(13): 145.

30 İlknur Özbey, *Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Risk Toplumu*. *İmgelem Dergisi* 6/10 (2020): 146.

toplumsal yapıda önemli bir değişimi beraberinde getirmektedir. İnternetin beraberinde getirdiği dijitalleşmenin yaşam kültürüne dönüşmesi ile dijital kültür olarak ifade edilen yeni bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Dijital kültür çeşitli alanlarda insan yaşamını etkileyerek dönüştürmektedir.³¹ Dolayısıyla toplumsal yaşamda dijital kültür ile birlikte mevcut değer ve alışkanlıklar değişmekte ve bu değişim kültürü dönüştürerek dijital bir kültürü ortaya çıkarmaktadır. Zira gündelik yaşamda internet ve teknolojik araçlar toplum üyelerinin gündelik pratiklerini şekillendirmektedir. Bu şekillendirme bir üst noktada toplumsal yapıda önemli bir değişime neden olmaktadır. Kendi içinde belirli bir kural, değer ve kültür oluşturan yeni yapıda toplumlar da dijitalleşme unsuru ekseninde önemli bir dönüşüm geçirmektedir.

Dijitalleşme ile birlikte toplumlar Toplum 5.0 olarak adlandırılmaktadır. Bu toplum teknolojilerin gelişimiyle ortaya çıkmakta ve akıllı cihazların toplumu yönetmesi ile şekillenmektedir. Toplum 5.0; yapay zeka, drone, akıllı cihazlar, nesnelerin interneti, siber güvenlik gibi büyük teknoloji devrimleriyle şekillenen Endüstri 4.0 ile ortaya çıkmıştır. Dijitalleşen tüketici tercihleri ve değişen toplumsal yapı sonucunda Toplum 5.0, bilgi toplumundan daha ideal bir form olan ve geleceğin toplum modeli süper akıllı toplum modeline geçişi simgelemektedir.³² Toplumda verilerin sistematik bir şekilde işlenmesi ve toplumsal fayda ekseninde yorumlanmasında yapay zekanın kritik bir önemi bulunmaktadır. Zira verinin işlenmesi sonucunda ortaya çıkan bilgi ile kamu politikaları şekillenmektedir.³³ Her şeyin veriye dönüştüğü bu toplumda ölüm kavramı da yönetilmesi ve müdahale edilmesi gereken bir veri olarak ele alınmaktadır. Bu noktada dijitalleşme ve toprak arasındaki etkileşim önem kazanmaktadır.

Dijitalleşme ile birlikte insanın toprak ile bağı önemli ölçüde değişmektedir. Toprağa temas etmeden kişi dijital ortamda işe veya okula gitmekte, internette alışverişini yapmakta ve her türlü ihtiyacını “toprağa dokunmadan” gerçekleştirmektedir. Bu değişimin yaşanmasındaki temel kavramın temas olduğu ifade edilebilir. Zira hayattan kopmanın en önemli unsuru teması bırakmaktır.³⁴ Dijitalleşme kendisini toprağa temas olmadan yaşama felsefesi üzerine inşa etmektedir. Spor ve sanat gibi birçok faaliyet de toprak ile temas olmadan sanal platformlarda gerçekleştirilmektedir. Topraksız tarım ve yapay gıda ürünleri gibi çalışmalar ele alındığında dijital çağda insanın kullandığı ürünlerin de toprak ile bir ilişkisinin kalmadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla toplumsal yaşamda her olgunun dijitalleştirilmesi toprağın da dijitalleşmesini beraberinde getirmektedir.

31 Charlie Gere, *Digital Culture*, Second Edition, London: Reaktion, 2008.

32 Ali Rıza Büyüksulu, *Toplum 5.0 Süper Akıllı Toplum* (İstanbul: Der Yayınları, 2020), 16.

33 Abdülkadir Büyükbıngöl, *Toplum 5.0'a Doğru*. (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 39.

34 Olgun Aydoğu, *Büyük Sırlar*, (İstanbul: Sıra Yayınları, 2021), 20.

Dijital ölümsüzlük veya teknolojik ölümsüzlük toprağın dijitalleştirilmesi ekseninde anlam kazanmaktadır. Teknolojik ölümsüzlük insanın beyninin bir makine ya da robota aktarılması sonucunda ulaşılan zihinsel ölümsüzlüktür.³⁵ Teknolojik ölümsüzlük insanın yaşam süreci boyunca edindiği zihinsel ve bedensel becerilerin aşama aşama bir robota veya bir bilgisayara aktarımı sonucu elde edilmesi hedeflenen sonsuz yaşama biçimidir.³⁶ Böylece kişi maddi bedeni olmadan dijital platformlarda var olmaya devam etmektedir. Bu noktada toprağın dijitalleşmesi sonucunda toprağın toplumsal yaşamdaki işlevi geçersiz kılınmaktadır. Zira kişi toplumsal yaşama veda ettiği zaman toprağa gömülmesi ve toplumsal yaşama bir daha katılmaması noktasında kişinin üzerinin toprak ile örtülmesi gibi ölüme ilişkin toplumsal yaşamda yer alan uygulamaların dijital ölümsüzlük yaklaşımında bir önemi yoktur.

Dijital ölümsüzlük ile ilgili çalışmalarda ölüme meydan okunması, ölüm ile mücadele edilmesi ve kişinin toprağa götürülme sürecinin uzatılması esastır. Kişi birçok uygulama ve metot ile yaşlılığa meydan okumakta ve ölümlü ötelemeye çalışmaktadır. Ancak en nihayetinde kişinin ölümü gerçekleştiğinde ise dijital ölümsüzlük yaklaşımında kişinin toprağa gömülmesi hem kavramsal hem de eylemsel olarak kabul edilmemektedir. Kişi hala toplumsal yaşamda yaşıyor gibi dijital platformlarda yakınları ile görüşmekte ve anıları ile bu platformda varlığına devam etmektedir. Bu nedenle dijitalleşme ve dijital ölümsüzlük çalışmaları temelde kişinin toprak ile bağını kesmesi ve toprağın toplumsal yaşamda önemsizleştirilmesi üzerine kurulu olduğu ifade edilebilir. Nitekim kişinin ölmesi durumunda dijital uygulamalar ile dijital platformda yaşama devam etmesi veya dijital mezarlık uygulamalarında ölen kişinin anılarına yakınları tarafından her an ulaşabilmesi toplumsal yaşamda ölüm olgusunun hakikat bağlamından kopartılmasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle dijital ölümsüzlük kendi gerçekliğini topraksız bir yaşam üzerine inşa etmektedir.

Gerçek hayat olarak ifade edilen birçok unsur toprağın üstünde gerçekleşmektedir. Örneğin dijital platformda konuştuğumuz kişinin yapay zeka mı yoksa insan mı olduğunu anlamamız ancak onunla toprak üstünde ve yüz yüze görüşmemiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bir olgunun gerçek olması onun toprak ile kurduğu bağ ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağ ancak toprak üstünde kendisini ortaya koyabilmesi noktasında anlamlıdır. Bu nedenle dijital ölümsüzlük yaklaşımı toprak ile bedenin buluşması noktasında ölüm hakikatini dışlayarak ve ölümlü sanal bir oyun haline getirerek ölümlü gerçek bağlamından koparmaktadır.

35 Gülizar Saka, *Bir Ütopya Olarak Teknolojik Ölümsüzlük Sorunsalı: Teknolojik Ölümsüzlük*, Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi. 2016: 247.

36 Gülizar Saka, *Bir Ütopya Olarak Teknolojik Ölümsüzlük Sorunsalı: Teknolojik Ölümsüzlük*, Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi. 2016: 241.

3. Dijital Ölümsüzlük İle İlgili Çalışmalar

ABD’li bilim insanı Benjamin Franklin 1773 yılında yayımlanan “Ölümsüzlüğün Geleceği” adlı kitabında ilk kez ölümsüzlük fikrini ortaya atmıştır.³⁷ Bu fikrin geliştirilmesiyle ölümsüzlük arayışı kapsamında insanların bedenleri dondurulmaya başlanmıştır. Dondurulan insan bedenlerinin gelecekte uyandırılması anlamına gelen “cryonics” kavramı da literatürde tartışılmaya başlanmıştır. Cryonics bir bilim dalı olarak 1960’lardan bu yana ölümden kaçışın ve ölümsüzlüğe geçmenin anahtarı olduğu iddia edilmektedir.³⁸ Günümüzde Cryonics merkezleri kişinin vücudunu dondurarak gelecekte kişiyi tekrar yaşama döndürmeyi vaat etmektedir. Hibernasyon olarak da adlandırılan bu dondurma ölümün hemen ardından hücreler canlı iken yapılmakta ve hastalığının tedavisi bulunduğu anda kişinin canlandırılması prensibine dayanmaktadır. Ancak şu ana kadar dondurulan hiçbir kişide canlandırma yapılamamıştır. Bu duruma rağmen Türkiye’den 16 kişi ölümü durumunda dondurulmak üzere bu şirketlerle anlaşmıştır.³⁹

Dijital çağda teknolojik gelişmeler sonucunda yapay zeka ve genetik mühendisleri dijital ölümsüzlük üzerine çalışmaktadır. Genetik mühendisleri hücrenin yaşlanmasını azaltmak veya tersine döndürmek üzerine yoğunlaşırken, yapay zeka uzmanları insanların bedenlerini kullanmadıkları zaman aklın ve bilincin sisteme transferini gerçekleştirmek için çalışmaktadır. Tüm dijital uygulamalar kişinin toprak ile bağına kesmesini, yok olmamayı, yedeklemeyi, yeniden kullanmayı ve her kullanımda yeni teknolojiler ile mevcut olanı iyileştirmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede dijital ölümsüzlüğün başlangıç noktasının Blockchain teknolojisi olduğu ifade edilebilir. Blockchain yani Türkçe ifadeyle blok zinciri, hesap defter girişini ya da bir hesap hareketi kaydını temsil eden veri yapısıdır.⁴⁰ Zira Blockchain teknolojisi gerçekleşen her işlemin birbirinden bağımsız ve sonsuz bir alanda var olmasına vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Blockchain teknolojisi merkezlessiz, şeffaf ve güvenilir bir yapıya sahip olmak ile birlikte yapı itibarıyla ölümsüzdür. Dijital ölümsüzlük çalışmaları da insanların topraktan uzak bir anlayışla ve bedeninden bağımsız bir şekilde sonsuza kadar dijital platformlarda var olmasını temel almaktadır.

Dijital ölümsüzlük ekseninde ortaya çıkan bir diğer gelişme transhümanizmdir. Transhümanizm ölümsüz varlığın imkanını biyolojik iyileştirmeler veya dijital aktarım şeklinde ele almaktadır.⁴¹ Bu akım insanda yaşlanma ve

37 Qaisa Nasrat, Cryonics: Tıp Hukukunda Tartışmalı Bir Konu. *Tıp Hukuku Dergisi*, 3/ 22 (2022): 402.

38 Dnyalılar, *Ölümler Bir Son mu? Cryonics İle Belki Hayır*. Erişim 15 Temmuz 2023.

39 Qaisa Nasrat, Cryonics: Tıp Hukukunda Tartışmalı Bir Konu. *Tıp Hukuku Dergisi*, 3/ 22 (2022): 401.

40 Okan Özbay-Murat Dağıtmaç, *Dijital Haçlı Seferi* (İstanbul: Motto Yayınları, 2020), 28.

41 Seyithan Can, Transhümanizmin Ölümsüzlük İddiasının Kelâm İlminin Varlık Anlayışı Çerçevesinde Kritiği, *Kader Dergisi* 5/20 (2022): 606.

hastalanma gibi olumsuz olarak değerlendirilen olguların bilim ve teknoloji sayesinde aşılması gerektiğine ve insanın daha üst seviyede kendisini var etmesine vurgu yapmaktadır. Transhümanizm yaşam süresinin uzatılması ve hastalıkların ortadan kalkması temelinde insanın ölümsüzlüğünü amaç edinmektedir. Bu çerçevede Elon Musk'ın Neuralink projesi transhümanizm başlığı altında değerlendirilebilir. Neuralink bağımsız inceleme kurulundan onay alması sonucunda beyin çipi deneylerine başlama kararı almıştır.⁴² Beyin sinyallerini toplayıp analiz edebilen ve bir bilgisayar arayüzü olan bu proje test için felçli insanlar aramaktadır. Beyin çipi projesinin bir sonraki adımı kişinin ölümü sonrasında bedeninin dışında dijital varlığına devam etmesidir. Bu nedenle Neuralink projesinin dijital ölümsüzlük çalışmalarında önemli bir proje olduğu ifade edilebilir.

Evrin Partisinin Başkanı Dmitry Itskov'un başlattığı 2045 Hareketi dijital ölümsüzlüğü aşamalı olarak kategorilendirmektedir.⁴³ Projede insanın teknolojik olarak varlığı çeşitli avatar isimleri ile birlikte gerçekleşeceği yıllara göre yer almıştır. Avatar-A (2015-2020), Avatar-B (2015-2025), Avatar-C (2030-2035) ve Avatar-D (2040-2045) olmak üzere projenin belirli bir gelişim süresine göre gerçekleşmesi planlanmaktadır. Avatar-A uzaktan kontrollü yapay vücuda tekabül ederken, Avatar-B ölen bir insan beyninin organ nakline benzer bir şekilde nakledileceği yapay vücuda karşılık gelmektedir. Avatar-C ölen bir insanın beyni ile birlikte kişilik, zihin ve şuurunun aktarılmasına işaret eden yapay bir vücuttur. Projenin son aşaması olan Avatar-D hologram formunda yapay vücuttur. Avatar-D hasta olmayan ve insani problemler ile uğraşmak zorunda kalmayan ölümsüz bir vücudu temsil etmektedir. Bilincin holograma aktarılması sonucunda Avatar-D ile dijital ölümsüzlüğe ulaşılması hedeflenmektedir. Projenin tamamlanması ile birlikte yarı insan yarı makine olarak adlandırılan bir yapının ortaya çıkması söz konusudur. İnsan yarı makine olduğu anda toprak ile bağı önemli ölçüde kesilecektir. Bu nedenle dijital ölümsüzlük ile ilgili tüm çalışmaların insanın toprak ile bağının kesilmesine odaklandığı ifade edilebilir. Zira insan makine anlayışına entegre edildiği zaman insanın makine sistemine göre karar vermesi gerekmektedir. Makine sisteminin de kendisine özel bir işleyiş mantığı bulunmaktadır.

Mekanik bilimlerde geliştirilen sibernetik kuram, makine ve insanların geri besleme ile denetlenmesi ve yönetilmesi ilkesine dayanır.⁴⁴ Sibernetik insan-makine arasındaki etkileşimi kontrol ederek mevcut yapıların denetlenmesi, yönetilmesi ve düzeltilmesine imkan tanımaktadır. Bu yapının yöne-

42 NTV, *Elon Musk'ın şirketi Neuralink Onay Aldı: Beyin Çipi Deneyleri Başlıyor*. Erişim 7 Kasım 2023.

43 *Perspektif, Dijital Ölümsüzlük*. Erişim 7 Kasım 2023.

44 Gürçan Avcioğlu, *Emek, Sibernetik ve Toplum, SEFAD 5/37 (2017): 515*.

tilmesinde felsefe, matematik, psikoloji, psikiyatri, sosyoloji ve fizyoloji gibi farklı bilimlerin birlikte çalışması söz konusudur.⁴⁵ Dolayısıyla sibernetik canlı ve canlı olmayan varlıklar arasındaki etkileşimin sosyal bilimlerin de dahil olduğu bir yaklaşımla inceleyen, geri besleme yöntemi ve kontrol süreçlerinin tamamını kapsamaktadır. Bu noktada tüm bu süreçlerin toplumsal yapı ile etkileşiminde teknolojik tekillik kavramı devreye girmektedir.

Teknolojik tekillik temel olarak teknolojinin gelişimini ve bu gelişmeye sosyal adapte olma durumunu analiz etmektedir. Teknolojik tekillik yapay zekanın önümüzdeki süreçte hızla gelişeceği ve bu gelişmenin insanlığı çok boyutlu olarak değiştireceği öngörüsüne dayanmaktadır.⁴⁶ Nitekim teknolojik tekillik insanların daha uzun ve sağlıklı yaşamasını beraberinde getirebileceği gibi siber suçlar ile artan dolandırıcılık ve terör problemlerini de artırabilmektedir. Bu nedenle teknolojinin amacı, kullanım sahası ve insanların teknolojiyle ne yaptıklarını da içeren bir düzlemde teknolojik tekillik olumlu ve olumsuz veçheleri içinde barındıran bir bütündür. Ray Kurzweil, "Singularity is Near" adlı kitabında insan hayatının teknoloji aracılığı ile değişeceğini, teknolojik tekillik adı verilen döneme girileceğini, bu dönemde insan ile makinenin birleşeceğini ya da fiziksel gerçeklik ile sanal gerçeklik arasında bir fark kalmayacağını ifade etmektedir.⁴⁷ Bu süreçte teknolojinin toplum ile kurduğu bağ ve bu bağ çerçevesinde çıkan sosyolojik, dini ve psikolojik yansımalar teknolojik tekillik anılamlandırılmasında önemlidir. Zira yapay zeka çalışmalarının kişilere getireceği özgürlük ile birlikte ortaya çıkan problemlerin araştırılarak gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.⁴⁸

3.1. Dijital Ölümsüzlük İle İlgili Uygulamalar

Dijital ölümsüzlük ile ilgili çeşitli uygulamalar söz konusudur. Kişiyi dijital ölümsüzlüğe taşıyacak kanallardan ilki Metaverse'tür. Metaverse bir anlamda dijital dünya ile fiziksel dünyanın birleştiği, kullanıcıların avatar aracılığıyla bir araya geldiği ve toplumsal yaşama ait pratikleri deneyimledikleri bir ortamdır.⁴⁹ Metaverse'te kullanıcıları temsil eden ve dijital kimlik olarak kullanılabilen üç boyut özelliğine sahip avatarlar vardır. Avatarlar,

45 Murat Sezgin ve Lütfiye Talaz, Bilişim Devrimi, Sibernetik İletişim ve Stratejik Halkla İlişkiler, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2016): 562.

46 Tuncay Baydemir, Teknolojik Tekillik, *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi* (2017): 52.

47 Serap Uğur, Sosyal Ağlar, Dijital Avatarlar ve Teknolojik Tekillik. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019): 6.

48 Hasan Çağatay, Yapay Zekâ ve Tekillik: Teknolojik Tekillik Bize Ne Kadar Yakın ve Neden Önemli? *MetaZihin: Yapay Zeka Ve Zihin Felsefesi Dergisi* 2/2: 2019: 241.

49 Ceyda Büyükbaykal-Zuhal Sönmezer, Metaverse ile Toplumsal Yaşam Arasındaki İlişki, *International Journal of Cultural and Social Studies* 8/1 (2022): 140.

kişilerin kimliklerini dışa aktarmalarında önemli bir araçtır.⁵⁰ Avatarlar kişisel özelliklerin yüklenebildiği bir uygulama olması nedeniyle bu uygulama iş, yaşam, ticaret ve eğitim gibi birçok alanda kendisine yer bulabilmektedir. Dolayısıyla ekonomiden kültüre kadar birçok alanda Metaverseün toplumsal yaşamda yerini alacağı ifade edilebilir.

Metaverse birçok başlıkta farklı bilim dalları tarafından tartışılmaktadır. Dini açıdan Metaverse’te dini nikah ve hac-umre ibadetleri gibi hususların dini açıdan caiz olup olmadığı İslam alimleri tarafından tartışılmaktadır. Sosyolojik ve psikolojik açıdan bu sanal mecralardaki kimliğin gerçek hayat kimliği ile bir sorun teşkil edip etmeyeceği veya kişinin sanal ortamda statüsü, sosyo-ekonomik durumu ve mesleği gibi hususların gerçek hayat ile kıyaslandığında farklılıklar söz konusu ise bu farklılıkların problem oluşturup oluşturmayacağı önem kazanmaktadır. Zira Metaverse mecrasında kişinin sahibi olmadığı yalan bir hayatta konumlanması kişide akıl ve ruh hastalıklarını ortaya çıkartabilmektedir.⁵¹ Bu noktada Metaverse ortamında gerçekleştirilen tüm uygulamalar ancak kişinin toprak ile bağını kesmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Zira kişi Metaverse ortamında bedensel ölümü gerçekleşmesi durumunda avatar ile yaşayabilmesi söz konusudur.

“HereAfter AI” uygulamasında insanların işitsel ve görsel verileri kaydedilerek kişi avatar olarak sanal mecrada var olmaktadır. “StoryFile” uygulamasında öldükten sonra kişiye yakınları ile yüz yüze görüşme imkanı sunulmaktadır. “MyHeritage” adlı uygulamada ise kişinin atalarının mezar ötesinden konuşuyormuş gibi görünmesini sağlayan ve hareketsiz fotoğrafları canlandırabilen bir teknoloji söz konusudur. Kendi yapay zekalı avatarını oluşturacak bilgisi ve vakti olmayanlar için “Eternime” adlı uygulamada kişi çevresi ile iletişimini gerçekleştirmesini sağlayacak bir teknoloji ile sanal olarak kopyalanmaktadır. Ancak bu uygulamalarda ortaya çıkan temel problem kişinin öldüğü zaman dijital platformlardaki hesaplarının geleceği ile ilgilidir.

Kişi öldüğünde kişinin dijital platformlarındaki hesapları ve bu hesaplarındaki verilerin yönetilmesi gerekmektedir. Google vefat etmiş bir kişinin kullanıcı hesabını kapatma, hesabındaki verileri alma veya hesabındaki para işlemleri için farklı seçenekler sunmaktadır.⁵² Bu noktada vasiyet olgusunun dijitalleşmesi söz konusudur. Türk pozitif hukukunda dijital vasiyetnameye ilişkin bir düzenleme söz konusu değil iken ABD’nin bazı eyaletlerinde di-

50 Tahsin Sayar-Eren Özmen, Seçkin Dijital Oyunlarda Avatar-Kimlik İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2022): 330.

51 Hasan Çağatay, Yapay Zekâ ve Tekillik: Teknolojik Tekillik Bize Ne Kadar Yakın ve Neden Önemli? *MetaZihin: Yapay Zeka Ve Zihin Felsefesi Dergisi* 2/2: 2019: 241.

52 Serap Uğur, Sosyal Ağlar, Dijital Avatarlar ve Teknolojik Tekillik. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019): 6.

jital vasiyetnameler, elektronik vasiyetname adı altında yeni bir tür olarak yasalarda düzenlemeye kavuşturulmuştur.⁵³ Ülkemizde ise yerli dijital vasiyet uygulaması “Legizi” ile insanlar vefat etmeden önce son mesajlarını bırakabilmekte ve dijital vasiyet oluşturabilmektedir.⁵⁴ Bu uygulama ile birlikte kişilerin vefat etmeden tüm işlemlerini yapabilmesi adına barkodlu mezarlık oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Nitekim ABD’de karekod mezar taşları ile kişiler yakınlarının dijital arşivine erişebilmektedir.⁵⁵ Böylece dijital alandan en uzak yer olarak konumlanan mezarlıklar da dijitalleşerek dijital mezarlıklar ortaya çıkmaktadır. Zira dijital mezarlıklarda toprak ile bağın kesilmesi sonucunda ölümün toplumsal yaşamdaki korkutucu ve sorgulayıcı boyutu da arka plana atılmaktadır. Ölen kişiye bir oyun formatında dijital platformlardan her an ulaşılabilirdiği ölçüde ölüm de hakikat olarak toplumsal yaşamda gerçek bağlamından koparılmaktadır. Dolayısıyla ekonomiden kültüre kadar dijital ölümsüzlük ile ilgili tüm çalışma ve uygulamalar kişinin toprak ile bağının kesilmesine odaklanmaktadır. Bu odaklanma ölüm hakikatının gerçek bağlamından kopartılmasına ve ölümün sosyolojik, dini ve kültürel boyutlarının toplumdan silinmesine tekabül etmektedir.

Sonuç

Dijital ölümsüzlük ölüm ve toprak arasındaki anlamlı ilişkinin dönüştürülmesi üzerine kendisini yapılandırmaya çalışmaktadır. Ancak Hz. Adem’in topraktan yaratıldığı göz önüne alındığında insanın topraksız bir yaşamla karşı karşıya kalması sonucunda insanın ne kadar insan olarak kalabileceği ve yaşayabileceği hususları önemlidir. Zira toprak ile olan bağı sonucunda kişi doğaya, yaratıcıya, evrene ve sistemdeki işleyişe vakıf olmakta ve bu vakıf olma durumuna göre eylemlerine yön vermektedir. Toplumsal yaşamda toprağın sosyolojik olarak karşılığının ise gerçeklik kavramı olduğu ifade edilebilir. Nitekim dijital platformların gündelik yaşamda yerini alması üzerine gündelik yaşamda kullanılan gerçek hayat kavramı, sanal hayatın varlığının kabul edilmesine gönderme yapmaktadır. Bu noktada gerçek hayat hakikati, sanal hayat ise hakikatin ispatlanamadığı, sonsuz doğru ve yanlışın yer aldığı ve doğru-yanlış kavramlarının önemli olmadığı bir yapıda kendisini şekillendirmektedir. Dolayısıyla dijital ölümsüzlük temel olarak gerçek hayat ve sanal hayat ekseninde anlam kazanmaktadır. Bu anlamın temel odak noktası insanın ölüm hakikatini sorgulaması ve hayatına bu sorgulama sonucunda ulaştığı idrake göre yön vermesidir. Bu sorunun toplumsal yaşamdaki tekabülünün toprak olması hasebiyle dijital ölümsüzlük kavramının toprağın dijitalleşmesi

53 Google, *Vefat Etmiş Bir Kişinin Kullanıcı Hesabına İlişkin İstek Gönderme*. Erişim 25 Temmuz 2023.

54 Webrazzi, *Yerli Dijital Vasiyet Uygulaması Legizi*. Erişim 25 Temmuz 2023.

55 Perspektif, *Dijital Ölümsüzlük*. Erişim 7 Kasım 2023.

ile yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir. Zira toprakta olan görülebilir, ispatlanabilir ve somut bir varlık olarak toplumsal yaşamda yer edinebilir. Ancak sanal hayatta hiçbir şeyin doğruluğu, geçerliği veya gerçekliği ispatlanamadığı veya böyle bir ispata gerek duyulmadığı için dijital ölümsüzlük ölümün toprak ile bağını keserek toplumsal yaşamda yer almaktadır.

Dijital platformlarda ölümsüzlük çalışmaları iki temel ekseninde yol almaktadır. Öncelikle yapay zekanın kendini yeniden tasarlayarak insan zekasından daha üstün hale gelmesi amaçlanmakta, daha sonraki aşamada ise insan beyninin taranarak biyolojik olmayan bir ortama aktarılması hedeflenmektedir. Ancak insan beyninin biyolojik ortama aktarılması tartışmalı bir konudur. Zira “Yapay Siz: Yapay Zeka ve Zihninizin Geleceği” kitabının yazarı olan Schneider, beyin yükleme sürecinden sağ çıkarsa insan hala hayatta olduğu için dijital olarak varlığının kabul edilmeyeceğini; eğer sağ çıkamaz ise klon sadece dijital kopya olduğu için bu dijital kopyanın da mevcut insan olmayacağını belirtmektedir.⁵⁶ Her iki yol için temel tartışma konusu insan beyni olmadan yaşama devam ediyorsa bu durum mevcut varlığın insan olup olmadığı veya toplum tarafından bu varlığın insan olarak kabul edilip edilmediğidir. Tartışılan bir başka nokta ise insan beyninin dijital kopyalanması sonucunda bilinç ve ruh kavramlarının dijital ortama nasıl aktarılacağı hususudur. Zira insani hastalık ve dertlere kapalı yapay vücut ve ruhun olmadığı bir bilincin sisteme aktarıldığı bir yapıda kişinin yaşadığı toplum ve yaratıcısı ile bağ kurmasının da bir anlamı olmadığı söylenebilir. Bu noktada dijital platformda ölümsüzlük kazanan insanın hem topluma hem de yaratıcıya ihtiyacı söz konusu olmamasından dolayı ortaya çıkan yeni yapının kaos açık bir yönü bulunmaktadır. Ayrıca bu yeni yapıda internetin insanın tüm verilerine ulaşması noktasında internet insan medeniyetinin tehdidi olmakta ve bu durum dijital diktatörlük kavramını ortaya çıkarmaktadır.⁵⁷

Dijital diktatörlük bilgi, yapay zeka ve tıbbi-genetik verilerini elinde bulunduranların yönettiği bir dünya modelidir. Gelecekte dijital ölümsüzlük de kişinin bir tercihi yerine bu verileri elinde bulunduranların kararı ile ortaya çıkması söz konusudur. Bu noktada insanın en doğal hakkı olan ölüm hakkı veya toprak ile buluşması hakkının gasp edilmesi söz konusudur. Zira dijital ölümsüzlük bir tercihten ziyade dijital diktatörlük olarak ele alınabilecek bir anlayış ile kendisini konumlandırabilecektir. Ancak dijital ölümsüzlüğün çeşitli uygulamalar ile toplumsal yaşamda kendisine yer açması bir diktatörlükten ziyade kişilerin tercihleri ile de ortaya çıkabilmektedir. Bu tercihlerde dijital çağı ve robotların toplumsal yaşamdaki yerini konu alan sinema sektörünün etkisi olduğu ifade edilebilir.

56 Tesadernegi, *Ölümsüzlük Mümkün mü?* Erişim 15 Temmuz 2023.

57 Stefan Aust-Thomas-Ammann, *Dijital Diktatörlük*. (Ankara: Hece Yayınları, 2018), 25.

Robotların toplumsal hayattaki rolünü ele alan çeşitli filmlerde robotlar insana “sahibim” veya “yaratıcım” diye hitap etmektedir. Bu ifade basit bir şekilde ele alınabilecek bir ifade değildir. Zira sanayi devrimi ile doğaya hakim olmak isteyen insanın doğa ve toprak ile mücadelesi günümüzde dijital araçlar ile devam etmektedir. Dijital araçlar ile hem insanların hem de dünyanın hakimiyetini eline almak isteyen farklı kesimler bu durumu öncelikle sinema sektörü ile olağan bir şekilde topluma sunmaktadır. Böylece insan kendisini tanrı olarak konumlandırıp kendi inşa ettiği sanal dünyanın hükümdarı olmak istemektedir. Bu dünyada dine, dile, topluma, kurallara ve kültüre gerek yoktur. Ortak bir teknoloji ve bu teknolojinin getirdiği toplumsal yaşam pratikleri tüm bu unsurları dışarıda bırakmaktadır. Dolayısıyla kişinin toprak ile bağını kesmesi ve dijitalle entegre olması sonucunda kişi dil, din, değer ve kültüre gerek olmadan ortak bir dijital kültürde varlığını devam ettirebilecektir. Ancak insanın ana maddesi topraktır. Mümin Sûresi “sizi topraktan, sonra meniden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan) yaratan” 67. ayetinde belirtildiği gibi Hz. Adem’in ana maddesi topraktır.⁵⁸ İnsanın yaşamaya devam etmesi için toprakta bulunan element ve gıdalara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle insanın ancak toprak ile bağını sağlam bir şekilde kurduğu ve yaşattığı ölçüde insan olarak yaşamaya ve kalmaya devam edeceği ifade edilebilir. Bu nedenle toplumların kimliklerini muhafaza ederek dijital çağa uygun farklı bir perspektifle kendilerini yeniden inşa etmeleri gerekmektedir. Toplumların kendi kimlikleri ile dijital çağda var olmasında toprak bir metafor olarak ele alınabilir.

Toprağın rengi, dili veya ırkı bulunmamaktadır. Bu nedenle toprakta tüm farklı yapılar birlikte yaşayabilmektedir. Ayrıca toprak kendisine atılan her türlü zararlı atığı insani müdahale olmadan sentezleyerek güzel bir formda yeniden insanların hizmetine sunmaktadır. Bu nedenle toplumların farklı bir perspektif ile kendilerini inşa etmesi noktasında toprak önemli bir olgudur. Bu olguya verilen önem çerçevesinde kişi kendi yaratılış hikmetini anlaması ve doğaya bu hikmet ile yaklaşması söz konusudur. Bu yaklaşım kişinin toprak ile anlamlı bir bağ kurması sonucunda kişiyi dijital ölümsüzlük çalışmalarından uzaklaştırarak topluma faydalı çalışmalara yönlendirebileceği ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akkaya, Ümit, Harun. *Ölümsüzlük Arzusu ve Dijital Çağda Yeni Açılımlar: "Upload" Televizyon Dizisi Örneği*. Medya ve Din Araştırmaları Dergisi 5/1 (2022): 201-226. DOI: 10.47951/mediad.1124761
- Aydın, Berkay, Mustafa. *Dijital Sosyoloji Üzerine Notlar*. A. Zinderen (Ed.), 1-27. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Aust, Stefan -Ammann, Thomas. *Dijital Diktatörlük*. E. Yücel ve H. Yılmaz (Çev.) Ankara: Hece Yayınları, 2018.
- Atak, Mustafa-Atak, Zehra. *Modernite ve Postmodernitede Değişen Ölüm Algısı, İbn Haldun Çalışmaları Dergisi* 7/2 (2022): 119-133. DOI: <https://doi.org/10.36657/ihcd.2022.92>
- Avcioğlu, Gürcan, Şevket. *Emek, Siberetik ve Toplum*, SEFAD 5/37 (2017): 515-518. DOI: 10.21497/sefad.328649
- Aydoğu, Olgun. *Büyük Sırlar*, İstanbul: Sira Yayınları, 2021.
- Baydemir, Tuncay. *Teknolojik Tekillik*, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi (2017): 51-55.
- Berke, Zeynep. *Ruh ve Ölümsüzlük*, Ankara: İKSAD Yayınları, 2022.
- Bars, Mehmet, Emin-Irmak, Yılmaz. *Tasavvuf ve Halk İnancı Işığında Tasavvuf Yunus Emrede Toprak İmgesi ve Halk İnancı Işığında Yunus*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9/18 (2022): 1199-1212. DOI: 10.29029/busbed.562566
- Büyükuslu, Ali, Rıza. *Toplum 5.0 Süper Akıllı Toplum*, İstanbul: Der Yayınları, 2020.
- Büyükbingöl, Abdülkadir. *Toplum 5.0'a Doğru*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Büyükbaykal, Ceyda-İlgaz-Sönmezer, Zuhul. *Metaverse ile Toplumsal Yaşam Arasındaki İlişki*, International Journal of Cultural and Social Studies 8/1 (2022): 139-148.
- Can, Seyithan. *Transhümanizmin Ölümsüzlük İddiasının Kelâm İlminin Varlık Anlayışı Çerçevesinde Kritiği*, Kader Dergisi 5/20 (2022): 605 - 625.
- Çağatay, Hasan. *Yapay Zekâ ve Tekillik: Teknolojik Tekillik Bize Ne Kadar Yakın ve Neden Önemli? MetaZihin: Yapay Zeka Ve Zihin Felsefesi Dergisi* 2/2: 2019: 231-242. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/metazihin/issue/50703/657423>
- Demirkan, Ayşe. *Nanoteknolojinin İnsan Sağlığına Faydalı ve Zararlı Yönleri*, Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi 9/2 (2019): 136-148. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ordubtd/issue/51531/647630>
- Dağıtmaç, Murat-Ekmen, Şehadet. *Dijital Psikolojik Devrim*, İstanbul: Motto Yayınları, 2019.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Bakara Sûresi Tefsiri*. Erişim 17 Eylül 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-Sûresi/161/154-ayet-tefsiri>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Mümin Sûresi Tefsiri*. Erişim 17 Eylül 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fatiha-Sûresi-1/ayet-1/kuran-yolu-meali-5>
- Dunyalılar, *Ölüm Bir Son mu? Cryonics İle Belki Hayır*. Erişim 15 Temmuz 2023. [dunyalilar.org https://dunyalilar.org/olum-bir-son-mu-cryonics-ile-belki-de-hayir.html](https://dunyalilar.org/olum-bir-son-mu-cryonics-ile-belki-de-hayir.html)
- Datingranking, *Neurohacking Kolektif Ürünleri ve Sağlık Bilinci*. Erişim 27 Kasım 2023. <https://datingranking.net/tr/norohacker-kolektif-urunler-yap-harika-hediyeler-bu-saglik-bilincli-ozel-birisi-icin/>
- Gere, Charlie. *Digital Culture*, Second Edition, London: Reaktion, 2008.
- Güngör, Nazife, *Dijital Çağın İnsanı*, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 6(13): 143-151.

- Google, *Vefat Etmiş Bir Kişinin Kullanıcı Hesabına İlişkin İstek Gönderme*. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://support.google.com/accounts/troubleshooter/6357590?hl=tr>.
- Geçit, Mehmet, Seyit. *Kur'anda Şehitlik*, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/9: (2017): 121-144.
- Gültekin, Tule. *Gerontolojinin Doğuşu ve Gelişimi*, Bursa: Ekin Yayınları, 2020.
- Gürler, Gamze. *Eстетik Cerrahi Müdahale Görmüş Bireyler Üzerine Bir Alan Araştırması*, Sosyoloji Dergisi 5/ 38 (2018): 142-172. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosder/issue/50034/641391>
- Hakkı, Erzurumlu., İbrahim. *Marifetname*, İstanbul: Bahar Yayınları, 2021.
- Harmancı, Meriç. *Başlangıçtan Ebedî İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı*, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 13/13 (2014): 2338.
- İndigo Dergisi, *Dijital Ölümsüzlük: 100 Yıl Sonraki Nesillerle Anılarınızı Paylaşabilirsiniz*. Erişim 7 Kasım 2023. <https://indigodergisi.com/2023/01/dijital-olumsuzluk-nedir/>
- Karagözoğlu, A., Mehlika. *Dijital Kültür Ortamında Üniversite Kütüphaneleri: İstanbul Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2015.
- Kurt, Hasan. *İslam İnançına Göre Şehitlik*. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/13 (2012): 23-38. DOI: 10.15247/dev.201
- Kılıç, Yusuf-Eser, Elvan. *Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 4/ 13 (2017): 122-156. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/36385/411635>
- Lugatim, *Ölüm*. Erişim 15 Temmuz 2023. <http://lugatim.com/s/%C3%B6l%C3%BCm>.
- Lugatim, *Ruh*. Erişim 15 Kasım 2023. <http://lugatim.com/s/ruh>.
- Murakami, İkuku-Yılmaz, Özgen. *Yaşlanma Karşıtı Yüz Kremi Reklamlarına Örnek Bir Araştırma*, Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 3 /1 (2021): 52-60. DOI: 10.29228/mekcad.5
- Nasrat, Qaisar. *Cryonics: Tıp Hukukunda Tartışmalı Bir Konu*. Tıp Hukuku Dergisi, 3/ 22 (2022): 399-410.
- NTV, *Elon Musk'ın Şirketi Neuralink Onay Aldı: Beyin Çipi Deneyleri Başlıyor*. Erişim 7 Kasım 2023. <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/elon-muskin-sirketi-neuralink-onay-aldi-beyin-cipi-deneyleri-basliyor,xtAVrhKMUKWfUk2May7WPg>
- NTV, *ABD'li Milyarder David Rockefeller Hayatını Kaybetti*. Erişim 1 Aralık 2023. <https://www.ntv.com.tr/dunya/david-rockefeller-hayatini-kaybetti,26RXQRUZ00yEwH6FVAbvFQ>
- Niğde Üniversitesi, *Niğde Üniversitesine Ömer Halisdemir Üniversitesi Adı Verildi*. Erişim 27 Eylül 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/nigde-universitesine-omer-halisdemir-universitesi-adi-verildi/633940>
- Özbey, İlknur, Beyaz. *Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Risk Toplumunu*. İmgelem Dergisi 6/10 (2020): 141-158. DOI: 10.53791/imgelem.1053815
- Özbay, Okan-Dağıtmaç, Murat. *Dijital Haçlı Seferi*, İstanbul: Motto Yayınları, 2020.
- Özalp, Ali. *Etik Açıdan Genom Projesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Pchocası, *Biohacking İle Bilim Kurgu Gerçeğe Dönüşüyor*. Erişim 3 Aralık 2023. <https://pchocasi.com.tr/biohacking-ile-bilim-kurgu-gercege-donusuyor-22052-10948>
- Perspektif, *Dijital Ölümsüzlük*. Erişim 7 Kasım 2023. <https://www.perspektif.online/dijital-olumsuzluk/>

- Sağır, Adem. *Ölüm Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2017.
- Saka, Gülizar, Hazal. *Bir Ütopya Olarak Teknolojik Ölümsüzlük Sorunsalı: Teknolojik Ölümsüzlük*, Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi. 2016: 247-271. DOI:10.12658/TLCK.5.4.B015
- Sayar, Tahsin, Eren-Özmen, *Seçkin Dijital Oyunlarda Avatar-Kimlik İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 11/1 (2022): 320-341. DOI: 10.33206/mjss.957375
- Sezgin, Murat-Talaz, Lütfiye. *Bilişim Devrimi, Siberetik İletişim ve Stratejik Halkla İlişkiler*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6/2 (2016): 559-571. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/issue/30780/323604>
- Tesadernegi, *Ölümsüzlük Mümkün mü?* Erişim 15 Temmuz 2023. <https://www.tesadernegi.org/cgi-sys/suspendedpage.cgi>
- Topakkaya, Arslan-Karakaya, Emre. *Din-Felsefe İlişkisi Bağlamında Ruh Kavramına İki Farklı Yaklaşım: İslam ve Platon Örneği*. Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi 1/2: (2015): 25-50.
- Uğur, Serap. *Sosyal Ağlar, Dijital Avatarlar ve Teknolojik Tekillik*. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi 5/2 (2019): 4-6. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/45710/576502>
- Tek, Recep. *Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 3/39 (2018): 189-204.
- Tüylek, Zülfü. *Nanoteknoloji Uygulamalarında Hayatımıza Yansımalar*, Eurasian Journal of Biological and Chemical Sciences 4/2: (2021). 69-79. DOI: 10.46239/ejbc.909023
- Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Webtekno, *Dijital Ölümsüzlük*. Erişim 5 Aralık 2023. <https://www.webtekno.com/2045-initiative-h24166.html>
- Webrazzi, Yerli Dijital Vasiyet Uygulaması Legizi. Erişim 25 Temmuz 2023. <https://webrazzi.com/2022/06/08/yerli-dijital-vasiyet-uygulamasi-legizi/#:~:text=a%C3%A7%C4%B1k%20%C5%9Fekilde%20b%C4%B1rak%C4%B1labiliyor>